

COUNCIL OF EUROPE

CONSEIL DE L'EUROPE

SEMINAIRE RELATIF A L'EXECUTION DES ARRETS DE LA COUR EUROPEENNE DES DROITS DE L'HOMME EN MATIERE DE CONDITIONS DE DETENTION

organisé dans le cadre du projet financé par le Fonds fiduciaire «droits de l'homme» (HRTF)

Institut national de la magistrature de la Roumanie
Bucarest, les 17 et 18 mars 2014

Présentation par Sebastian Mangrau

Les exigences relatives à la détention provisoire au regard
de l'article 5 de la Convention européenne

Les opinions exprimées dans ce document sont celles de l'auteur

Exigentele Conventiei Europene a Drepturilor Omului in materia arestarii preventive

Mangrau Sebastian
Jurist la Curtea Europeana a Drepturilor Omului

I. Consideratii generale privind articolul 5 al CEDO

1. Din aproximativ 40 de hotarari care privesc aplicarea de catre autoritatile judiciare romane a garantiilor articolului 5 al Conventiei in materia arestarii preventive, 16 constata lipsa motivelor pertinente si suficiente pentru privarea de libertate. In schimb, 70 de hotarari constata incalcarea articolului 3 datorita relelor conditii de detentie si in particular a supraaglomerarii inchisorilor.

2. Desi in multe din aceste hotarari, Curtea constata incalcarea atat a articolului 3 cat si articolului 5 al Conventiei, cele doua aspecte sunt tratate separat si, aparent, fara legatura intre ele.

3. Care este deci legatura intre cele doua articole si cum poate duce aplicarea garantiilor articolului 5 la o ameliorare a conditiilor de detentie si la o mai buna gestiune a populatiei carcerale ?

4. Articolul 5 al Conventiei vizeaza libertatea fizica a persoanei. Scopul acestui articol este de a proteja orice persoana de o privare de libertate arbitrara. E transpunerea in dreptul european a principiului habeas corpus.

5. Principalul sau obiect de reglementare il constituie detentia provizorie. Din punct de vedere al Conventiei, sfera privarilor de libertate este mai larga (Creangă c. Roumanie [GC], no 29226/03, § 91, 23 février 2012).

6. Aceasta prezentare se limiteaza insa la arestarea preventiva, ca masura privativa de libertate principala precum si la arestul la domiciliu, ca masura privativa de libertate alternativa, mai putin severa.

7. Principiul care guverneza intregul proces penal este acela al prezumtii de nevinovatie. Din aceasta perspectiva, arestarea preventiva constituie o atingere grava adusa libertatii individuale. Pentru a preveni orice forma de arbitrar, arestarea unei persoane si mentinerea ei in detentie trebuie sa raspunda urmatoarelor conditii :

a) sa fie conforma dreptului intern (atat dispozitiilor de fond cat si a celor de procedura);

b) sa se bazeze pe cel putin unul din motivele expuse in jurisprudenta Curtii;

c) sa se limiteze la o durata strict necesara (minima).

8. Durata minima a detentiei este primordiala in arhitectura articolului 5. Ideea care revine cel mai des in cuprinsul acestui articol este aceea a «rapiditatii ». Textul acestui articol mentioneaza : « in cel mai scurt termen », « adusa de indata inaintea unui judecator », « judecata intru-un termen rezonabil », « tribunal care sa statueze intr-un termen scurt ».

9. Pentru a aprecia daca termenul rezonabil al detentiei a fost respectat, modul de calcul al duratei detentiei provizorii din perspectiva jurisprudentei Curtii prezinta un interes deosebit.

10. In general, momentul initial este acela al arestarii (fie ca e vorba de retinere, fie de arestare provizorie, fie de arest la domiciliu). Punctul final al perioadei il constituie ziua condamnarii in prima instanta. Dupa pronuntarea condamnarii in prima instanta, detentia se incadreaza, din punct de vedere al Conventiei, in situatia prevazuta de articolul 5 § 1 a) (detinere legala in baza unei condamnari pronuntate de catre un tribunal competent), chiar daca din punct de vedere al dreptului intern, persoana est considerata inca in arest preventiv.

11. De asemenea, punctul final al perioadei de detentie provizorie il poate constitui si ziua in care persoana este eliberata (fie pentru ca masura preventiva a incetat, fie pentru ca arestarea preventiva a fost inlocuita cu o masura mai putin severa : controlul judiciar simplu ori pe cautiune). Arestul la

domiciliu este, din punct de vedere al Conventiei, asimilat arestarii preventive. De aceea pentru calculul duratei totale a detentiei provizorii, cele doua masuri se vor cumula.

12. Situatii speciale apar in situatia in care perioade de detentie sunt intrerupte de perioade de punere in libertate, atunci cand detentia provizorie reincepe dupa casarea hotararii de condamnare, si, in fine, atunci cand detentia provizorie se suprapune cu executarea unei alte pedepse privative de libertate.

a) In cauza *Idalov c. Russie* [GC], no 5826/03, § 135, 22 mai 2012, Curtea Europeana s-a pronuntat in favoarea cumulului perioadelor de detentie. Astfel, pentru a decide daca motivele avansate de catre autoritati pentru mentinerea arestarii preventive a reclamantului au fost pertinente si suficiente, Curtea a tinut cont atat de prima perioada de arestare preventiva (aproximativ 2 ani) cat si de cea de a doua (aproximativ 1 an), desi intre cele doua perioade, reclamantul a fost pus in libertate timp de aproximativ 1 an.

b) In cauza *Leontiu c. Roumanie* (no 44302/10, § 71, 4 décembre 2012) la cei aproximativ 2 ani si jumatate de arestare preventiva inainte de condamnarea in prima instanta, Curtea a adaugat aproximativ 2 luni timp in care cauza a fost rejudecata in urma casarii hotararii primei instante.

c) In fine, daca o persoana se afla deja in executarea unei condamnari la pedeapsa cu inchisoarea, pronuntate in cadrul altui proces, si aceasta pedeapsa se suprapune cu o arestare preventiva, garantiile articolului 5 al Conventiei §§ 3 si 4 devin inaplicabile pentru arestarea preventiva.

II. Raportul dintre garantiile prevazute de paragrafele 3 si 4 ale articolului 5 al CEDO

13. Scopul comun amandurora este de a reduce la minimum necesar durata privarii de libertate. Tipul si modalitatile de control prevazute de cele doua paragrafe sunt de asemenea identice. Ceea ce le diferentiaza este doar persoana care are initiativa controlului.

14. In cazul articolului 5 § 3 initiativa controlului judiciar al regularitatii si oportunitatii arestarii preventive apartine autoritatilor. Astfel, autoritatile trebuie nu numai sa aduca de indata in fata unui judecator persoana privata de libertate, ci, ulterior acestei privari, trebuie sa controleze, din oficiu si la intervale regulate, necesitatea mentinerii detentiei.

15. Ceea ce caracterizeaza controlul cerut de articolul 5 § 3 este automatismul si regularitatea lui.

16. In cazul articolului 5 § 4, initiativa controlului apartine persoanei private de libertate. Aceasta poate cere oricand judecatorului ca acesta sa hotarasca cu privire la legalitatea detentiei sale.

17. Existenta unui control din oficiu nu exclude posibilitatea controlului la initiativa persoanei arestate preventive, dupa cum nici respingerea unei cereri de eliberare nu poate impiedica formularea intr-un termen scurt a unei noi cereri de eliberare bazata pe noi argumente.

III. Controlul duratei detentiei prevazut de paragraful 3 al articolului 5

18. In cadrul controlului exercitat din oficiu, autoritatile judiciare trebuie sa verifice ca arestarea preventiva nu a depasit o durata rezonabila. Nu exista un termen fix, stabilit de jurisprudenta Curtii, a carui depasire sa atraga automat constatarea incalcarii articolului 5 § 3 al Conventiei.

19. Aprecierea va avea loc de la caz la caz, in functie de circumstantele fiecarei spete, analizate prin prisma motivelor avansate de autoritatile judiciare nationale pentru a justifica detentia unei persoane.

a) Motivele care pot justifica detinerea unei persoane

20. Acestea sunt in numar de 4):

- 1) riscul ca persoana detinuta, odata eliberata, sa se sustraga de la procesul penal;
- 2) riscul ca aceasta sa denatureze cursul procesului : presiuni asupra martorilor, distrugere de probe;

- 3) riscul comiterii de noi infractiuni;
- 4) pericolul tulburarii ordinii publice.

21. Aceste motive nu difera in esenta de conditiile si cazurile de aplicare a masurii arestarii preventive, prevazute in noul cod de procedura penala.

22. In privinta riscului de sustragere de la procesul penal, acesta nu poate fi evaluat doar prin raportare la gravitatea pedepsei ori la temeinicia probelor impotiva acuzatului. Ceea ce conteaza sunt doar elemente precum personalitatea acuzatului, domiciliul sau, profesia, resursele de care dispune, legaturile familiale si eventual, in cazul in care este cetatean strain, legaturile cu tara in care este acuzat (*Becciev c. Moldova*, no 9190/03, § 58, 4 octobrie 2005). De asemenea, nu trebuie uitat ca pericolul sustragerii de la proces descreste o data cu trecerea timpului.

23. Pericolul ca persoana acuzată să influențeze buna desfășurare a procesului nu poate fi invocat in abstracto, ci trebuie să fie susținut prin probe bazate pe fapte. O motivare precum aceea continuarii detentiei « pentru nevoile anchetei » este prea generala pentru a justifica detentia.

24. Daca in perioada initiala a urmarii penale, banuiala ca acuzatul intetioneaza sa denatureze cursul procesului poate justifica detentia, aceasta suspiciune nu mai poate fi valabila o data cu trecerea timpului, dupa ce investigatiile au fost efectuate, martorii audiatii, iar probele au fost varsate la dosar. In general, acest motiv isi pierde pertinenta dupa trimiterea unei persoane in judecata (*Kemmache c. France (no 1 et no 2)*, 27 novembre 1991, § 54, série A no 218).

25. In ceea ce priveste invocarea riscului de recidiva, este nevoie ca autoritatile judiciare sa demonstreze ca personalitatea acuzatului si circumstantele cauzei fac plauzibila comiterea de noi infractiuni.

26. Simpla trimitere la existenta antecedentelor, cu atat mai mult cu cat acestea sunt de alta natura decat faptele pentru care este urmarit, nu este suficienta pentru a justifica detentia provizorie. Starea de recidiva nu justifica detentia, ci doar riscul concret, real de comitere de noi infractiuni. De asemenea, referiri la persoana acuzatului, straine inasa de aptitudinea acestuia de a comite noi infractiuni, nu sunt suficiente pentru a justifica refuzul punerii in libertate (« The detention was justified, since the applicant had no employment and might commit new offences » *Gábor Nagy c. Hongrie*, no 33529/11, § 30, 11 février 2014).

27. Motivul cel mai folosit pentru justificarea detentiei consta in invocarea riscului tulburarii ordinii publice.

28. Nu poate fi stabilit conturul precis al acestei notiuni, dar pot fi enumerate cateva din elementele ce compun aceasta stare de « tulburare » a ordinii sociale.

29. Curtea recunoaste ca, datorita gravitatii lor particulare dedusa din modul de operare, valorile sociale lezate si prejudiciul provocat, faptele comise pot sa provoace o tulburare sociala si o reactie a publicului care sa justifice detentia provizorie, cel putin pentru un anumit timp.

30. Lupta impotiva coruptiei prezinta un astfel de risc de tulburare a opiniei publice. Curtea se exprima in termeni foarte clari : « contrecarrer l'effet corrosif qu'a la corruption judiciaire sur l'état de droit dans une société démocratique » (*Ulariu c. Roumanie*, no 19267/05, § 62, 19 novembre 2013).

31. Daca autoritatile judiciare invoca riscul tulburarii ordinii publice, acest motiv trebuie inasa sa se bazeze pe fapte concrete de natura sa demonstreze ca eliberarea detinutului ar tulbura in mod real ordinea publica (*a contrario*, a se vedea *Lauruc c. Roumanie*, no 34236/03, § 20, 23 avril 2013 : « Même si les inculpés apporteraient des garanties de présentation à chaque audience et jusqu'à la fin de la procédure, [leur libération] susciterait des commentaires défavorables à l'adresse de la justice et l'opinion publique aurait l'impression que la justice ne garde en détention que les voleurs de poules, alors que les personnes accusés d'avoir commis des fraudes de milliards sont libérés. » « Certes, les gens honnêtes sont indignés et (...) dans cette période de pauvreté généralisée, quand les hôpitaux ferment en raison du manque de financement, le tribunal est obligé de tenir compte du poids de l'opinion publique. »).

32. Doar o analiza in detaliu a situatiei personale a detinutului poate justifica mentinerea lui in detentie. De asemenea sunt excluse aprecierile comune cu privire la mai multi detinuti coinculpati.

33. Indiferent de motivul retinut pentru prelungirea arestarii preventive, chiar si in cazul celor mai grave infractiuni, precum crima organizata, care prin natura pericolului social pot justifica o detentie provizorie mai indelungata, riscul ca un acuzat sa impiedice buna desfasurare a procesului, scade substantial dupa administrarea probelor, audierea persoanelor implicate si redactarea rechizitoriului.

b) Inlocuirea arestarii preventive cu masuri alternative

34. Devine astfel imperativ ca judecatorul caruia ii revine responsabilitatea controlului detentiei provizorii, sa ia in considerare posibilitatea inlocuirii acestei masuri cu o alta mai putin severa.

35. Posibilitatea obtinerii garanțiilor poate fi folosită pentru a compensa orice risc (*Neumeister v. Austria*, hotărâre din 27 iunie 1968, Seria A nr. 8, § 10).

36. In toate cauzele in care Curtea a constata incalcarea articolului 5 § 3 si 4, o astfel de posibilitate nu a fost luata deloc in considerare sau insuficient.

37. Noul cod de procedura penala largeste sfera masurilor preventive alternative si posibilitatea de a se recurge la acestea:

- controlul judiciar supus unui sistem electronic de supraveghere ;

- controlul judiciar pe cautiune : in privinta acestui tip de control, Curtea a repetat in nenumarate randuri ca scopul acestui control este de a asigura prezenta acuzatului la proces si nu de a repara eventualul prejudiciu. De aceea, quantumul trebuie stabilit in functie de persoana acuzatului si nu de mijloacele financiare de care acesta dispune. De mentionat ca, in cazuri exceptionale, cautiunea poate depasi resursele financiare ale acuzatului (a se vedea in situatia unei catastrofe ecologice (*Mangouras c. Espagne* [GC], no 12050/04, CEDH 2010);

- arestul la domiciliu: masura noua in NCPP; cu siguranta supravegherea electronica este mijlocul cel mai eficient pentru punerea in aplicare a acestei masuri. Exista totusi si mijloace alternative de supraveghere, dar acestea trebuie sa respecte celelalte drepturi ale acuzatului si ale familiei sale (verificarea domiciliului in absenta consimtamantului apare astfel incompatibila cu dreptul la respectarea domiciliului).

38. Pentru toate aceste masuri alternative, judecatorul national este mai bine plasat decat Curtea Europeana pentru a aprecia oportunitatea luarii lor. Curtea nu impune niciodata luarea unei masuri alternative ci doar verificarea sistematica de catre judecator a posibilitatii luarii unei astfel de masuri precum si o motivarea suficienta a luarii ori refuzului luarii masurii.

c) Diligenta autoritatilor in derularea procedurii

39. In analiza globala a promptitudinii controlului arestarii preventive, Curtea ia in considerare atitudinea autoritatilor si respectiv a detinutului. Termenul folosit in jurisprudenta Curtii este acela de « diligenta speciala » a autoritatilor in derularea procedurii. In realitate, Curtea verifica daca in cursul procedurii au avut loc perioade de inactivitate nejustificate, aceste perioade fiind un argument puternic in favoarea constatarii unei incalcarii a articolului 5.

IV. Recursul impotriva masurii arestarii preventive (articolul 5 § 4 al Conventiei)

40. In substanta, controlul detentiei, exercitat in baza articolului 5 § 4 al Conventiei la initiativa persoanei detinute, este identic cu cel efectuat, din oficiu, de catre autoritatile judiciare, in baza articolului 5 § 3 al Conventiei. Etapele analizei caracterului rezonabil al detentiei sunt aceleasi.

41. Printre exigentele procedurale ale articolului 5 § 4, sunt de mentionat dreptul reclamantului de a fi audiat in persoana sau de a fi reprezentat in fata instantei, precum si dreptul de a obtine, intr-un termen scurt de la data introducerii cererii, o decizie cu privire la legalitatea detentiei.

42. Acest termen scurt se examineaza de la caz la caz. Chiar daca exigenta celeritatii nu este la fel de stricta ca si in cazul aducerii persoanei arestate pentru prima oara in fata unui magistrat (controlul cerut de articolul 5 § 3 al CEDO), termenul de examinare a cererii de eliberare nu poate depasi cateva zile.

43. Atunci cand cererile de eliberare se bazeaza pe motive medicale, decizia autoritatii judiciare trebuie sa aiba in vedere expertize medicale complete si de data recenta.

44. Intr-o recenta hotarare (*Ruiz Rivera c. Suisse*, no 8300/06, 18 février 2014), cererea de punere in libertate formulata in 2004, de catre o persoana atinsa de tulburari psihologice, a fost respinsa in baza unui expertize medicale din 2001 completata de un raport psihologic realizat in 2004 de catre medicii locului de detinere cu care reclamantul refuza sa colaboreze. Curtea a considerat ca raportul din 2004 nu constituia o expertiza medicala in adevaratul sens al cuvintului si a reprosat autoritatilor elvetiene lipsa acestora de diligenta in a obtine un aviz medical din partea unei institutii medicale terte.

45. In fine, merita semnalata o recenta evolutie in ceea ce priveste intinderea controlului detentiei cerut de articolul 5 § 4.

46. Dupa ce a reamintit ca : « le concept de légalité doit avoir le même sens au paragraphe 4 de l'article 5 qu'au paragraphe 1, de sorte qu'une personne détenue a le droit de faire contrôler la légalité de sa détention sous l'angle non seulement du droit interne, mais aussi de la Convention, des principes généraux qu'elle consacre et du but des restrictions qu'autorise l'article 5 § 1 », Curtea a extins obiectul controlului prevazut de paragraful 4 la articolului 5, control care initial se refera doar la legalitatea detentiei, si la conditiile de detentie, ca element intrisec al legalitatii detentiei (hotararea *Claes impotriva Belgiei* (no 43418/09, § 126, 10 janvier 2013).

47. In hotararea susmentionata, urmata de o serie de hotarari impotriva Belgiei (din 9 ianuarie 2014), Curtea a constatat ca, in dreptul belgian, o persoana suferind de tulburari psihice si care este internata in spitalul penitenciarului, nu beneficiaza de un recurs efectiv pentru a denunta conditiile neadecvate de detentie. Curtea a hotarat ca doar un examen aprofundat al conditiilor de detentie, inclusiv prin deplasarea judecatorului la fata locului, raspunde criteriilor cerute de paragraful 4 al articolului 5 al CEDO.

V. Concluzie

48. Un control strict din partea judecatorului cu privire la luarea si prelungirea arestarii preventive, precum si o politica proactiva bazata pe noile instrumente puse la dispozitie de NCPP, chiar daca nu reprezinta panaceul suprapopularii carcerale, poate constitui, in asteptarea unor masuri de fond, un inceput de solutionare a acestei probleme.